

Socijalna istorija jugoslovenskog rokenrola*

Aleksandar Raković, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968 (Izazov socijalističkom društvu)*, Beograd: Arhipelag, 2012.

Ratovi devedesetih i krvavi raspad SFRJ učinili su da na tom prostoru društvena misao na duže vreme bude fokusirana samo na ratne teme. Na taj način potisnuta je, i gotovo oterana u potpuni zaborav, svest o kulturnim pregnućima i dostignućima mladih ljudi koji su dotad mislili da rat može postojati samo u istorijskim čitankama i na nekim drugim geografskim prostorima, jako udaljenim od ovog na kome su oni živeli. Zaboravljeno je vreme rokenrola i užitaka (ne samo muzičkih) koje je on u Jugoslaviju donosio od sredine pedesetih i tokom šezdesetih na talasima zapadne kulture. Čak i neposredno posle ratne oluje promišljanje toga vremena je odloženo jer su kulturni život zapljusnuli neki novi talasi, pre svega muzika, koja je eklektički spajala nepomirljive pravce, a za koju je (budući da spada u tipičnu Lowbrow kulturu) sklepan kolokvijalni naziv: turbofolk.

Prva decenija ovoga veka, međutim, unela je brojne novine. Ne samo u muzici rokenrola u bivšim jugoslovenskim republikama nego i u knjigama i člancima posvećenim njoj. Istina je da se u najvećem broju slučajeva radi o publicističkim radovima koji nemaju eksplicitno naučni karakter (deskriptivno istoriografskim i muzikološkim napisima, enciklopedijama i leksikonima, monografijama posvećenim određenim bendovima). Međutim i radovi takvog profila pružaju građu za eventualne naučne pristupe (istorijske, sociološke, etnološko-antropološke, kulturološke, estetičke), koji će se na višem nivou teorijske analize, zatim sintetički i komparativno, baviti fenomenom jugoslovenskog, pa dakako i srpskog, roka. Uostalom, zahvaljujući, između ostalog, i takvim delima nastala je knjiga *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968 (Izazov socijalističkom društvu)*, istoričara Aleksandra Rakovića. Ona predstavlja dopunjenu i obogaćenu verziju njegove istoimene doktorske disertacije, odbranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2011. godine. Može se reći

da je reč o pionirskom poduhvatu, jer je ovde po prvi put, temeljno, srpska naučna historiografija posvećena rokenrolu i njegovim uticajima na jugoslovensko društvo. Inače, studija koja je pred nama ima 640 stranica i sadrži odgovarajuće fotografije najpoznatijih ličnosti i jugo bendova, među kojima su *Silujete*, *Elipse*, *Zlatni dečaci*, *Crni biseri*, *Crveni koralji*, *Grupa 220*, *Roboti*, *Kameleoni*. Od izvora na koje se autor ove obimne, značajne i nadasve zanimljive knjige oslanjao takođe treba izdvojiti arhivsku građu, koja svedoči o tome kako su se državni i partijski organi, analitičke službe i naučne ustanove odnosile prema rokenrolu i njegovom uticaju na jugoslovensku omladinu (zato je podnaslov *Izazov socijalističkom društvu* ništa manje bitan nego sam naslov). Ne treba zanemariti ni svedočenja sudeonika toga vremena i aktera rokenrola (ponajviše muzičara, ali i novinara, reditelja, šahista, rok kritičara i kolekcionara ploča) koji su autoru bili važni sagovornici u propitivanju mesta i značaja ove muzike u životu mladih toga vremena.

Budući da se koreni rok muzike nalaze u SAD, autor uvodna razmatranja posvećuje muzičkim pravcima belih i crnih Amerikanaca u prvoj polovini 20. veka. Treba reći da se radi o razmatranjima koja su mnogo više od uvodnih natuknica jer zahvataju 180 stranica. Ovde se rokenrol tretira kao muzički konglomerat. On nije monolitan jer obuhvata mnoge pravce i potpravce: od rokabilija, kantri i folk roka do art roka, esid roka, soula, ritma-i-bluz, disko roka, progresivnog roka, pank, hevi metala i fanka. Nosioci rok zvuka nisu bili samo belci, već u velikoj meri crnci i žene, što govori o tome da je rokenrol takva muzika koja ne priznaje nikakve barijere, te da je on „velika ujedinjujuća snaga“ (str. 36). Od „zvučnijih“ imena ranog rokenrola kojima je u knjizi posvećena pažnja valja pomenuti nekoliko: Bil Hejli (Haley), Elvis Presli (Presley), Tomi Stil (Steele), Čak Beri (Berry),

* Pripremljeno u okviru projekta Centra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, *Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija* (179074), koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

Badi Holi (Holly), Litl Ričard (Richard). Nezaobilazni su bili i Sem Kuk (Cooke), Rej Čarls (Charles), Džejsms Braun (Brown), Vilson Pickett (Pickett). A onda slede kultni bendovi britanske i američke rok scene, na čelu sa Bitlsima (The Beatles), Enimalsima (The Animals), Rolingstounsima (The Rolling Stones), Dorsima (The Doors), Hendriksom (Hendrix)... Krećući se „od pamučnih polja do rokenrol revolucije“, Aleksandar Raković čitaoca lagano uvodi u milje jugoslovenskog društva. U njemu identifikuje uticaje popularne kulture Zapada na muziku, film, modu i zabavnu štampu. Iako se muzika u ovoj knjizi razumeva kao „neizbežna osnova“, po autoru je ništa manje važna „nadgradnja kroz politički i društveni kontekst“ koji će rokenrolu omogućiti „pravo građanstva“ na ovom prostoru (str. 6). Ovdje vidimo Rakovića kao teoretičara koji raspolaze i određenim sociološkim i političkim znanjima, zahvaljujući čemu uspeva da problematiku o kojoj raspravlja zahvati u celosti, u kulturnosociološkom kontekstu. Posmatrani period omeđen je pedesetšestom i šezdesetosmom godinom, jer su se 1956. u jugoslovenskoj štampi pojavili prvi članci o rokenrolu kao „nemoralnoj“ muzici na Zapadu, a 1968. jugoslovenski rokenrol postaje nezaobilazni i integralni deo kulture mladih.

Glavna razmatranja u knjizi tiču se rokenrola u Jugoslaviji, od momenata kada se on postulirao kao kopija zapadnjačkih pravaca i muzičkih bendova do vremena u kojima ju-rok postaje originalniji i samostalniji u estetskom izrazu i tematskim sadržajima. Raković izdvaja dva perioda. Jedan prepoznaje kao godine klasičnog rokenrola (1956-1965), a na drugi (1961-1968) gleda kao na vreme „električarskog“ rokenrola. Elem, u prvom razdoblju omladina traga za načinima opstajanja muzike koja, bar na početku, odudara od vrednosti i ideologije socijalističkog društva. Sociološki je relevantna činjenica da „nezdrava podeljenost između radničke, seoske i gradske omladine“, na koju su ukazivali vodeći političari i CK SKJ, tokom šezdesetih jenjava i bleđi. Zaključak autora je da je u ukljanjanju socijalnih podela među omladinom rokenrol imao važnu ulogu (str. 189). Kao i na Zapadu toga vremena, sukob se sa klasnog prebacuje na generacijski teren. Sve je veći jaz između mladih i njihovih roditelja, koje su deca krivila za negativne podele u društvu (mito, korupcija, krađe, protekcija). Kako su šezdesete promicale,

veli Raković, sve jasnije su uočavana generacijska razilaženja starih i mladih Jugoslovena. Socijalistička omladina govorila je protiv deformacija u društvu, bunila se protiv ignorantskog odnosa starijih i tražila je više slobode za svoje stvaralaštvo. Taj period (1961-1968) u ovoj studiji je prepoznat kao „vreme električarskog rokenrola“, a on se poklapa sa vremenom u kome dolazi do bunta mladih (str. 325). Mladi su bili pod budnim okom Partije, pa i samog predesdnika Republike, koji su skupa dobro odmeravali poteze kojima će ih voditi u „lepšu budućnost“, a istovremeno im ne oduzimati mogućnosti sopstvenog izbora.

Prve nedelje juna 1968. došlo je do studentskih demonstracija u Jugoslaviji. One su bile posledica uticaja koji su stizali sa studentskih protestnih okupljanja u svetu, ali ništa manje i ekonomske situacije u zemlji, nedostatka posla za mlade, društvenih nejednakosti, svemoći birokratije, depersonalizacije odgovornosti. U ovom delu knjige, Raković manirom dobrog istraživača i analitičara vrši sociološku analizu stanja u zemlji, razapetoj između starog, konzervativnog (socijalističkog) kulturnog modela i novog, modernijeg kulturnog (građanskog) talasa koji pristiže sa Zapada. Sa pobunom mladih šezdesetosmaša zatvoreno je jedno istorijsko poglavlje, a započeto je drugo. Država nije imala kud nego da prizna svoje greške i dâ za pravo mladima. Ništa od onoga što su mladi izborili (rokenrol, omladinska štampa, seksualne slobode), pod uslovom da se nije suprotstavljalo ideologiji, nije suzbijano. Nakon junskih događaja 1968, Partija je uspostavila novi savez sa rokenrolom i popularnom kulturom, od kada je između njih započeo dvodecenijski sklad (str. 341). To predstavlja klasični primer nemoći države da zaustavi globalizacijske promene. Tada država preuzima ideje mladih predstavljajući ih kao sopstvene ideje (*déja vu*), čime tupi potkulturnu oštricu, a samu potkulturnu (rokenrola) ubacuje u matricu vladajuće kulture.

Naredne stranice ove knjige posvećene su jugoslovenskim pogledima na britanski i italijanski *bit* (tako je šezdesetih godina imenovana rok muzika). Posebna pažnja je (s pravom) posvećena Bitlsima i njihovoj popularnosti u Jugoslaviji. U okviru poglavlja o „električarskoj eksploziji“ autor se temeljito bavi zagrebačkim i beogradskim VIS-ovima (vokalno-instrumentalnim sastavima), velikim

beogradskim gitarijadama, muzikom, atmosferom na beogradskim igrankama, bit modom, promenama seksualnih navika i ostalim novotarijama koje su krasile tadašnji život mladih. U završnom delu slede poglavlja o bitnicima i hipicima, to jest o jugoslovenskim pogledima na fenomene američkih bitnika (potkultura) i hipika (kontrakultura). Suština je u tome da su antisegregacionizam, pacifizam i humanizam, kao obeležja bitničkog književnog pokreta [Džek Keruak (Kerouac), Alen Ginzberg (Ginsberg) i drugi], s jugoslovenskog aspekta prihvatljiva. Za razliku od toga, boemski život, alkohol, droge, misticizam i prihvatanje budizma, nisu. Autor ističe posebnu naklonost jugoslovenskog establišmenta prema protestnim pesmama kao nezaobilaznom antiratnom simbolu šezdesetih. Njihovi autori i interpretatori, posebno Bob Dilan (Dylan) i Džoan Baez (Baez), širili su svest o pacifizmu i slobodi, suprotstavljajući se imperijalizmu kao državnoj politici Sjedinjenih Američkih Država. Dvoje pomenutih kantautora bili su ljubimci jugoslovenske štampe, koja nije štedela komplimente: dok je o Džoan Baez pisano kao o „madoni Bitnika“, Dilan je nazvan „Homerom našeg veka“ (str. 536)! Sa tim generalno dolazi do promene odnosa prema dugokosim mladićima, kada se u štampi navode mišljenja sociologa da je duga kosa tinejdžera reakcija na militarizam, da ona nije više samo modna ekstravagantnost već odraz duha pobune – izraz otpora protiv ratne politike i segregacije.

Jugoslovenska javnost je o hipicima i hipi pokretu u celini imala ambivalentan stav. Prve reakcije bile su negativne jer su oni shvatani kao sekta koja uživa u LSD-u, marihuani i drugim opojnim drogama, da su opsednuti pilulama, seksom i rokenrolom i da je pod njihovim uticajem nastao takozvani psihedelični (esid) rok, onaj koji se stvara, izvodi i sluša pod uticajem narkotika. Međutim, niko nije osporavao vrednosti muzičkih bendova koji su na neki način bili perjanice hipi pokreta: *The Byrds*, *The Mamas & the Papas*, *The Doors*, *Jefferson Airplane*, *Grateful Dead*, *Pink Floyd*. Nakon članaka koji su izražavali sumnju u pokrete bitnika i hipika, koji su ocenjeni kao besmisleni i besciljni, pojavili su se prvi javni istupi i partijska proučavanja iz kojih je proizlazilo da su hipici pripadnici studentske omladine koju podržavaju univerzitetski profesori i

intelektualci, da su oni protiv materijalizma, da ruše sve granice, rasne i klasne barijere i da se najglasnije bore protiv nuklearnog naoružanja i protiv rata u Vijetnamu. Analize i izveštaji univerzitetskih i partijskih stručnjaka i državnih organa o novoj levisi obuhvatale su i hipi pokret, pri čemu je sugerisano da bi sinergija političke nove levice i hipi pokreta mogla da ima revolucionarni potencijal, koji može biti važan za „revolucionarni preobražaj“ zapadnih društava (str. 554). Na kraju, autor piše o hipicima u Jugoslaviji, o njihovim okupljanjima na stepeništima Beograda, večerima poezije, „hipi seansi“ koju je priredila beogradska slikarka Olja Ivanjicki, o Dubrovniku kao „Hipivilu“, u kome su se susretali „domaći“ i inostrani hipici i o čuvenom hipi mjuziklu *Kosa (Hair)*, održanom u beogradskom Ateljeu 212, maja 1969, samo godinu dana nakon premijere *Kose* u Njujorku, na velikoj brodvejskoj sceni (*Biltmore Theatre*). Poslednje poglavlje knjige Aleksandra Rakovića je neka vrsta apendiksa, u kome se govori o sličnostima i razlikama rokenrola u Jugoslaviji i državama Istočnog bloka do 1969. godine.

Rakovićevo delo o razvoju jugoslovenskog rokenrola u celini pruža odličan uvid u evropeizaciju i modernizaciju jugoslovenskog, dakle i srpskog društva. Tih decenija se na pozapadnjavanje nije gledalo sa prezirom i užasom kao danas, jer su gotovo svi želeli da sopstveni životni standard približe onom evropskom. Recimo, nedeljnik *TV novosti* 1967. godine zaključuje da beogradske *Elipse* uspeh duguju „permanentnoj želji“ Jugoslovena da žive „evropejski“ (str. 417)! Muzika na taj način postaje pokazateljem opštedruštvenih stremljenja. Pažljivi sociolog će, takođe, u Rakovićeve analizama otkriti jednu veoma bitnu stvar koju ovaj ne iznosi eksplicitno: da se srpska kulturna tradicija ne iscrpljuje u nacionalnom folkloru, fruli, trubi, jeleku i opancima već da se sasvim zasnovano može govoriti i o srpskoj „gitarskoj“, rok tradiciji ponikloj u uslovima urbanizacije jugoslovenskog društva; to društvo bilo je prepoznatljivo po urbanim rokernskim potkulturama i subverzivnim stilovima, kao i odgovarajućim identitetima. Potkulture iznikle na temeljima rokenrola bazirane su prevashodno na subverzivnim i rezistentnim strategijama. Njih karakteriše odbijanje da se podrede važećim procedurama u kulturi podređivanja, što je, ma koliko se to tada činilo nevažnim, bilo od velike

važnosti za demokratizaciju jugoslovenskog društva i političkog sistema. Zato je studija Aleksandra Rakovića mnogo više do obična istorija ili hronologija jugoslovenskog roka. Njena vrednost utoliko je veća jer su svi događaji praćeni iz više naučnih uglova: istorijskog, sociološkog, politikološkog i kulturološkog. Tek u takvom multiteorijskom diskursu moguće je videti „širu sliku“, u kojoj su beogradski, zagrebački i ino rok muzičari ili bendovi samo uslovno razdvojeni. Njihova socio-kulturna matrica je zajednička – jugoslovenska; oni proizlaze iz nje, delaju u okviru nje i uglavnom je obogaćuju, mada njihovi osnovni poticaji dolaze iz zapadnog sveta.

U medijskim predstavljajima svoje knjige, Aleksandar Raković je iskazao nameru da nastavi istraživanja produkcije, difuzije i recepcije pop i rok muzike u Jugoslaviji i Srbiji. Istraživanje u ovoj knjizi zaustavlja se na šezdesetosmoj godini, ali otada do danas rokenrol je doživljavao i preživljavao brojne faze, manje ili više kreativne. Sedamdesete su takođe važne u smislu doprinosa

ove muzike celokupnom razvoju kulture (mode, moralnih shvatanja, estetskog ukusa, načina komuniciranja, plesa, slenga), a pank rok i takozvani novi talas u Jugoslaviji osamdesetih ostavili su dubok trag u muzičkim krugovima i izvan granica zemlje. Novonastale okolnosti (društvene, kulturne i tehnološke), tokom sedamdesetih godina minulog veka do danas, otvarale su nove puteve muzičkog izražavanja u okviru srpske rok muzike koja je, što se tiče odnosa sa svetom, bazirana na principima uzimanja i davanja. Utoliko su očekivanja od narednih (od autora najavljenih) istraživanja velika i opravdana. Naime, već ovom prvom knjigom o jugoslovenskom rokenrolu Raković je sebi postavio visoke teorijske standarde. On je takođe drugim mladim istraživačima dao podsticaj i teorijsku građu za otkrivanje novih dimenzija rokenrola u geokulturnom okviru regiona nastalog na razvalinama bivše nam zajedničke države.

Nikola Božilović

Jedan historiografski pogled na jugoslovenstvo i Jugoslaviju iz bošnjačke i bosansko-hercegovačke perspektive

Husnija Kamberović, *Hod po trnju: Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2011.

Husnija Kamberović (1963), upravnik Instituta za istoriju u Sarajevu, verovatno je najistaknutiji bosansko-hercegovački istoričar srednje generacije. U predgovoru knjige autor obavestava čitaoca da je nudi u nedostatku jedne istorije BiH u XX veku. Istovremeno, skreće pažnju da to nije uistinu istorija BiH u XX stoleću, već „više pregled onoga što sam ja pisao o toj historiji“ (7). Sabrano je u ovoj knjizi 15 priloga, objavljivanih između 1997. i 2010. godine, pod sledećim nazivima: „Projugoslavenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine“; „Politička djelatnost Mehmeda Spahe od 1929. do 1939. godine“; „O nekim inicijativama za reviziju agrarne reforme u Bosni i Hercegovini 1941-1942“; „Najnoviji pogledi na Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini“; „Upotreba historijskih mitova: Drugi svjetski rat i balkanski ratovi koncem 20. stoljeća“; „Osnovna obilježja razvoja društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953. godine“;

„Stavovi rukovodstva komunističkog pokreta u Bosni i Hercegovini o sukobu sa Informbiroom 1948. godine“; „Mostarsko savjetovanje 1966. godine“; „Stav političke elite o nacionalnom identitetu Muslimana u Bosni i Hercegovini sredinom 1960-ih godina“; „Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana u Bosni i Hercegovini – dva viđenja“; „Konstruiranje disidentske slike u komunističkom pokretu u Bosni i Hercegovini: Slučaj Avde Hume“; „Izbor Džemala Bijedića za predsjednika SIV-a 1971. godine“; „Suvremena bošnjačka elita: Između elite i marginalnih skupina“; „Krise – pregovori – rat u Bosni i Hercegovini“; „Neke napomene o prethistoriji rata u Bosni i Hercegovini i građenju sjećanja na rat“. Pošto je nemoguće na skučenom prostoru prikazati svaki od pomenutih tekstova, tematski će se za ovu priliku povezati oni koji su najbliže povezani sa Jugoslavijom i jugoslovenstvom.

U prvom prilogu Kamberović piše koje su sve struje postojale među muslimanskim političarima u BiH tokom I svetskog rata. Naglašeno je da su preci današnjih Bošnjaka početkom Rata bili „odani podanici Habsburške Monarhije“, te da su „proglasili džihad i mobilizirali brojno ljudstvo u austrougarsku vojsku“. No, kako „ih ta vojska nije dovoljno zaštitila, zbog čega su doživjeli brojna stradanja, osobito u istočnoj Bosni, počela se polahko gasiti njihova privrženost Monarhiji, ali ih je strah od mogućnosti pripajanja Bosne Srbiji činio još uvijek lojalnim Habsburškom Carstvu“ (10).

Saznaje se, takođe, da je jedna struja muslimanskih političara, okupljenih u Ujedinjenoj muslimanskoj organizaciji a predvođena Šerifom Arnautovićem, bila za autonomnu BiH u okviru Habsburške monarhije, kako bi se očuvala dualistička struktura imperije (11-12). Ova struja se suprotstavljala ne samo srpskoj, već i hrvatskoj varijanti jugoslovenstva u okviru Habsburške monarhije, tj. trijalističkom rešenju u kojem bi treću federalnu jedinicu Monarhije predstavljala Jugoslavija utemeljena na hrvatskom povijesnom državnom pravu, koju je predlagao Jugoslavenski klub (12).

Ovoj grupi se, međutim, suprotstavljao reisul-ulema Džemaludin ef. Čaušević, koji je podržavao delanje Jugoslovenskog kluba, tj. hrvatsku varijantu jugoslovenstva u okviru Habsburške monarhije (13). Safvet-beg Bašagić je, pak, zagovarao ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, u koje je ubrajao i BiH, a ako to nije moguće, onda se zalagao za autonomiju BiH u *K und K* monarhiji (14).

Naposletku, treću grupu predstavljali su advokat dr Halid-beg Hrasnica i sekretar Trgovačke komore dr Mehmed Spaho koji su uz izvesna kolebanja verovatno od početka 1918. bili za jugoslovensko ujedinjenje van okvira Habsburške monarhije, tj. za srpsku varijantu jugoslovenstva (14, 17). Autor je potpuno u pravu kada hladno zaključuje kako je „bilo posve izvjesno da eventualna nadmoć jedne od tih grupa neće ovisiti o njihovoj snazi i utjecaju među Bošnjacima, nego o razvoju međunarodnih odnosa i sudbini Habsburške Monarhije“ (13).

Takođe, iz autorovog pisanja belodana je i utakmica srpskog i hrvatskog nacionalizma za duše muslimanskog življa BiH, jer kako je *Hrvatski dnevnik* 15. VIII 1918. pisao: „Mi bismo pozdravili i to jugoslovenstvo Muslimana

rađe, nego li njihovo 'mađaronstvo', kad bi tu ujedno našli i junctim o pripojenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. Dok toga ne saznamo ostavlja nas ovo naviješteno jugoslovenstvo Muslimana hladnim, mada ga moramo priznati mnogo razumljivijim i prirodnijim u njih nego li u nacionalnih već tisućgodišnjom tradicijom Hrvata“ (15-16). No, od kraja oktobra 1918. godine jugoslovenstvo se raširilo među muslimanskim stanovništvom BiH i postalo dominantno, pa su ga i reisul-ulema Čaušević i Safvet-beg Bašagić prihvatili u njegovoj srpskoj varijanti (14, 20-21).

Autor zapaža da se bošnjački susedi, Srbi i Hrvati, iscrpljuju u samoviktimizacijskim mitovima o Jasenovcu i Blajburgu, a da su se kod Bošnjaka „počele pojavljivati tendencije povezivanja ta dva mita i u oba uključiti bošnjačke žrtve“ (93). Iako smatra da revizija istorije II svetskog rata nije toliko kod Bošnjaka radikalna kao kod Hrvata i Srba, Kamberović veli da se Bošnjaci jednostavno i ne bave istorijom II svetskog rata, „što je čak možda strašnije od revizionističkog pravca“ (92). Pažljivi istoričar, takođe, zapaža da je krah socijalizma otvorio proces negiranja svega što je u njemu bilo pozitivno, te da su „pomalo i zbog komunističke zloupotrebe vojničke pobjede nad fašizmom“, na Balkanu „gubitnici u Drugom svjetskom ratu odjedanput postali 'pobjednici' početkom 90-ih godina“ (96).

U tom smislu, autor ne bežeći od u jugoslovenskom socijalizmu zabranjenih tema ne zapada u vulgarni ili „nefrofilni“ antikomunizam, iako stav prema suđenju Miljenku Hrkaču, teroristi koji je postavio eksploziv u jedan od beogradskih bioskopa, izaziva izvesne sumnje u autorovu nepristrasnost, budući da se bezrezervno zasniva na sećanjima Savke Dabčević Kučar (177). Ipak, u načelu on pomenute dileme otvara na intelektualno pošten i istoriografski opravdan način. Primerice, baveći se Mostarskim savjetovanjem održanim 30. IX 1966. godine, nakon pada Aleksandra Rankovića, kada je zaključeno da prema hrvatskom stanovništvu BiH a napose zapadne Hercegovine treba zauzeti blagonakloniji stav no što je dotad bio slučaj, autor sasvim umereno ukazuje da se hrvatsko stanovništvo zapadne Hercegovine nalazilo, usled masovnog učešća u ustaškom pokretu tokom II svetskog rata, u teškom položaju nakon 1945 (153).

Obelodanjeni su podaci u koje je Kamberović imao uvida, a koje je još 19. V 1960. na sednici sekretarijata Sreskog komiteta SK Mostar izneo Brzko Brenjo, da je „na strani neprijatelja“ bilo oko 34000 ljudi, te da je „svaki 6-7 odrasli građanin“ krivično gonjen, a da bi broj bio „i veći ukoliko bi se tom broju dodali oni koji su 'administrativno gonjeni' (153)“. Uistinu, problem integrisanja neprijateljskih krajeva u socijalističko društvo Jugoslavije jeste nešto o čemu se tada nije smelo javno govoriti, iako su neki, poput Cvijetina Mijatovića, u partijskim forumima to priznavali: 'Mi smo imali jedan period, nažalost, poslije naše revolucije da u krajevima hrvatskim je teško bilo Hrvat biti.' (168). Jednostavno, radilo se o dilemi: da li pridobijati neprijatelje u cilju njihove integracije ili ih smatrati zauvek sumnjivima? Očito, na ovu dilemu su različiti komunisti – ne samo s obzirom na nacionalnu pripadnost, iako bi se verovatno dalo videti da je Cvijetin Mijatović predstavljao izuzetak a ne pravilo – imali različite odgovore.

Uostalom, sam autor veli da je „i Mostarsko savjetovanje 1966. samo značilo otvaranje mogućnosti da se u ime komunističkog nacionalizma vodi borba protiv tradicionalnog nacionalizma“ (179). Uistinu, ovaj nalaz je važan prevashodno za sve one koji socijalističku Jugoslaviju vide kao višekulturni i nenacionalistički raj. Naprotiv, pisac ovog osvrtu se slaže sa Kamberovićem da se radilo samo o tome ko će kontrolisati nacionalizam u socijalističkoj Jugoslaviji.

Pišući o „stvaranju“ odnosno „priznavanju“ muslimanske nacije, Husnija Kamberović se, kao bošnjački istoričar, nalazi između dve vatre: sopstvenog prilično izraženog nacionalnog identiteta i, takođe, naglašenih historiografskog profesionalizma i intelektualnog poštenja. Stoga on primećuje da je u sklopu od Broza podstaknutog „jačanja 'političkih periferija', afirmirajući ravnopravnost Bosne i Hercegovine u Jugoslavenskoj federaciji“, političko rukovodstvo BiH „snažno afirmiralo posebni nacionalni identitet Bošnjaka“ (182). S tim u vezi, „angažiran je određeni broj naučnika, koji su, radeći na afirmaciji muslimanske nacije, radili gotovo 'domaći zadatak' (182)“.

Ipak, ako se radilo o „partijskom zadatku“ intelektualaca (209), koji su „koristili Tita kao argument za svoje teze“ (211), onda nije

najjasnije kako „priznanje Muslimana kao nacije nije bilo stvaranje te nacije, nego prosto priznanje faktičkoga stanja“ (209). Sem toga, iako navodi Brzkovo mišljenje da je priznanje Muslimana „nama jako dobro došlo, jer imamo odnose sa arapskim zemljama“ (202), čini se da autor donekle umanjuje njegov značaj (218).

Naravno, u tom odrađivanju „zadaca“, što nikako ne čudi s obzirom na funkciju koju političke nauke igraju ne samo u socijalističkim jednostranačkim režimima, naročito se isticao Fakultet političkih nauka iz Sarajeva, a „ključni saradnici od historičara bili su Muhamed Hadžijahić, Atif Purivatra i Mustafa Imamović“, koji su „pod pokroviteljstvom Hamdije Pozderca i pod auspicijom dr. Hamdije Čemerlića, imali zadatak naučno dokazati kako su se Muslimani tokom povijesti afirmirali kao nacionalna zasebnost“ (184). Ova grupa je smatrala da i nacionalno ime treba da bude *Musliman*, dok je, oštro joj se suprotstavljajući, istoričar Enver Redžić smatrao već od 1961. da nacionalno ime bosanskih muslimana, uz mogućnost da ga i drugi stanovnici BiH prihvate, treba da bude *Bosanac* (185). Potonji se, sasvim dosledno podržavajući političko poimanje nacije, i uprkos zamerki iz SK zbog tog stava, još 1970. zalagao i da nacionalno ime *Jugosloven* ne treba izbacivati iz upotrebe (185-186).

No, čitalac, takođe, saznaje da su Džemal Bijedić, Branko Mikulić i Cvijetin Mijatović, a docnije i Hamdija Pozderac (200), bili veoma zaslužni za priznanje muslimanske nacije, te da je prvi jasno odbacio „ideju jugoslovenstva, koja se u to vrijeme u nekim krugovima također plasirala kao način prevazilaženja tadašnjih međunacionalnih zategnutosti“ (196). Očevidno odobravajući Bijedićevo mišljenje, Kamberović piše da je on opredeljenje nekih Muslimana za jugoslovenstvo nazvao 'muslimanskim bijegom u jugoslovenstvo' koji je bio 'jedan od vidova spasavanja njihovog individualiteta' dok nisu bili priznati kao nacija (197). Ipak, ovde treba uočiti da je taj „bijeg“ mogao postati i trajnije stanje da je država, tj. SKJ, želela istrajnije da radi na njemu. Bijediću, međutim, doslednost nije manjkala, pa makar se radilo o doslednom etničkom poimanju nacije nasuprot političkom, pošto je smatrao da je i bošnjaštvo, jednako kao i jugoslovenstvo, „nacionalističko i šovinističko“ i kao takvo opasno za jedinstvo i opstanak kako BiH tako i Jugoslavije (197-198).

Na sličan način je i Branko Mikulić smatrao da se „treba distancirati od apstraktnog jugoslovenstva“, i rešiti „muslimansko pitanje, kako bi se Srbi i Hrvati mogli slobodno izjašnjavati“ (201). Uistinu, Mikulić je, sasvim u skladu sa od SKJ propisanom popisnom klasifikacijom, smatrao da građani „koji se iskazuju kao Jugoslaveni mogu biti tretirani samo kao nacionalno neopredijeljeni ili bez nacionalnosti, jer jugoslovenstvo nije nacionalna kategorija“ (203-204). Borci NOR-a su, takođe, delili taj stav, ali su smatrali, pride, da jugoslovenstvo nije ni nadnacionalna kategorija (204).

Naposletku, piscu ovog osvrta se čini da prilog „Neke napomene o prethistoriji rata u Bosni i Hercegovini i građenju sjećanja na rat“ donekle odudara od ostatka knjige, jer u njemu se na pomalo površan način „teorija zavere“ dovode u vezu afere iz 1980-ih sa izbijanjem rata u BiH. Tu se na prvom mestu radi o aferi *Agrokomerc*, koja se uzima zdravo za gotovo kao zavera; a

onda i o aferama *Fočatrans* u Foči, te slučaju *Moševac* kod Maglaja, koje se, takođe, ne predstavljaju detaljno čitaocu; kao i o slučaju nacionalističke mobilizacije u Gacku, koja je bolje dokumentovana. Čini se da ovde pažljivi istoričar, koji skrupulozno traga za izvorima, a takav Husnija Kamberović nesumnjivo jeste, ustupa mesto povređenom Bošnjaku, koji traga isključivo za dokazima koji bi optužili suprotstavljenu stranu (276-278).

U svakom slučaju, radovi vrednog istoričara Husnije Kamberovića spadaju u onu vrstu naučnog pregnuća koje poziva na akademski dijalog, pa ih treba pažljivo čitati, a onda o njima razgovarati, za novim izvorima tragati, trudeći se da na prostorima bivše Jugoslavije više ne bude rata, već samo dijaloga i saradnje, gradnje umnije i čovečnije budućnosti, pa i onda kada se naučnici, intelektualci i političari u ponečemu ne slažu.

Jovo Bakić

Jernej Mlekuž, *BUREK.SI?!*: *Koncepti/recepti*, Beograd: Clio, 2011.

U ovoj zanimljivoj knjizi, nastaloj preradom doktorske disertacije odbranjene na Univerzitetu u Novoj Gorici, slovenački antropolog Jernej Mlekuž predstavlja čitaocu nešto što je mnogo više od bureka, jer ovo masno pecivo je samo povod da se pod kritičku lupu stave postojeći diskursi u slovenačkom društvu o jugoistoku bivše zajedničke države i imigrantima koji su odatle u Sloveniju stigli.

Struktura knjige je samo naizgled šaljiva, pa se, tako, govori o *Predbureku*, tj. predgovoru, prvi deo se zove *Ka bureku*, drugi *O bureku*, treći *Slovenci s burekom u Evropu*, četvrti *Posle bureka*, a nakon toga se u *Burek-arhivi* daje spisak „burek-iskaza“, dok se knjiga okončava *(Ne)burek-literaturom* i *Burek-indeksom*.

Na samom početku autor čitaoca upoznaje sa svojim pristupom koji se može nazvati poststrukturalističkim, oslonjenim na doprinos Mišela Fukoa, koji je i najcitiraniji autor u studiji. Štaviše, autor sebe s pravom svrstava u okvire kritičke diskurzivne analize (43), jer njegova analiza diskursa je uistinu i vrši zarad kritike hegemonih diskursa u slovenačkom društvu. U tom smislu, iako se autor bavi i receptima za spremanje bureka (85-87), te pitanjem da li je

burek zdrava ili nezdrava hrana, njega u stvari mnogo više zanima ono što zove „više od bureka“, tj. metaforični burek-diskurs koji u slovenačkoj svakodnevici ima nacionalizmom motivisani višak značenja.

Primerice, ako se nekom u Sloveniji veli: „Burek si!“, onda to označava „neko bolešljivo, mentalno zaostalo biće, nekakvog nesposobnjakovića“ (29). Da se radi o imenici koja često sadrži nacionalistički višak značenja saznaje se iz činjenice da su postojali tokom 1980-ih i 1990-ih, a postoje i danas grafiti na ulicama Ljubljane: „Burek? *Nein, danke*“ (32, 107-108). Štaviše, u nacionalističkom antijugoslovenskom uokviravanju slovenačke stvarnosti burek je prevazišao neke druge proizvode: „(...) možemo da se zapitamo zbog čega je, recimo, nacionalistički diskurs uzeo burek pod svoje više od čevapčića (odmah posle osamostaljivanja kratko vreme često nazvanih 'kurčićima'), ili od legendarnog Zastavinog vozila 'juga'? (40)“.

Pa ipak, stvari nisu jednostavne kao što na prvi pogled izgledaju, jer se nacionalistička hegemonija izaziva brojnim naslovima tekstova koji zovu u „semiotički boj“: „Burek? *Ja, bitte*“

(51). Utoliko, iako većina Slovenaca, po autorovom mišljenju, „frazem „Burek si“ shvata kao uvredu, on među „omladinom i učenicima može biti i izraz naklonosti“ (52), pa i otpora „protiv dominantnog i popularnog i u mnogo čemu i zvaničnog diskursa u tek nastaloj državi“ (131). Prema tome, i uz važne ograde jer radi se tek o jednom i to ne mnogo važnom pokazatelju stava o Jugoslaviji (133-134), moguće je da će i mlađe generacije Slovenaca, utoliko više ukoliko raste razočaranost u Evropsku uniju, imati unekoliko drugačiji stav o zajedničkoj državi Južnih Slovena od starijih. Pri svemu rečenom, valja primetiti da autora prevashodno zanima utvrđivanje postojanja različitih diskursa, njihovo međusobno suprotstavljanje, ali ne i utvrđivanje njihove istinitosti jer, sledeći Fukoa, smatra da diskurs o istini i vrednostima tek odslikava vlastoljublje, te odnose moći (53).

U savremenoj Sloveniji, burek ima posebno važno značenje budući da iskazuje odnos prvenstveno prema bošnjačkim, pa onda i drugim muslimanskim imigrantima (77). U tom smislu, nacionalistički burek-diskurs u slovenačkom društvu bi se mogao svrstati u jednu od varijanti orijentalističkog diskursa koji je služio pravdanju razaranja Jugoslavije, jer je od „sredine osamdesetih godina“ sve „delotvornije igrao ulogu označitelja kulture, stanovnika drugih republika nekadašnje SFRJ“ kao manje vrednih (106). Uistinu, autor tvrdi da je „nacionalizam bio ogrnut plaštom popularnog diskursa već osamdesetih godina, pa i ranije“, te da nacionalistički diskurs „više-od-bureka“ nije nastao posle osamostaljenja, već pre njega, iako je upravo osamostaljenje „dovelo do procvata više-od-bureka“ (105-106).

Prema tome antinacionalistički diskurs mladih Slovenaca javlja se ne samo kao otpor „protiv dominantne porodične strukture ishrane“, već i kao odbijanje „jugofobije, balkanofobije i drugih nacionalističkih pojava“ poput islamofobije, pa se na internet-stranici „Student Info“ mogu naći i naslovi poput: „Burek hoćeš, a džamije nećeš, a?“ (98). Takođe, to znači da „burek ubrzo više nije simbolizovao samo etničke razlike (između 'nas' i 'njih', između 'Slovenaca' i 'neslovenaca'), već i one Slovence kojima nisu smetali imigranti iz drugih republika bivše Jugoslavije“ (103). Štaviše, autor s odobravanjem citira stav Petera Stankovića da je burek „kao simbol doprinosa kulture drugih

jugoslovenskih republika“ doprineo „civilizovanju Slovenije“ (140).

Pa ipak, Jernej Mlekuž je svestan da je bar deo te omladine „istovremeno komunicirao, živeo, čuvao, konstituisao oba diskursa, kako nacionalistički tako i antinacionalistički, kako dominantni tako i alternativno-opozicioni“, tj. da se radilo o „složenoj ambivalentnosti“ ili „konzistentnoj ambivalentnosti“ (147-148). Drugim rečima, sam istraživač u analitičke svrhe „konstruiše“ diskurse, dok se u stvarnosti oni mogu preplitati u jednoj osobi ili društvenoj grupi.

Naposletku, autor je svestan da se mogao upitati „ko ima moći kakve su njegove namere?“ (160). Ipak, nije to učinio, jer „to nije studija o moći“ (160). Na ovu činjenicu odnosi se i zamerka koju pisac prikaza ima, jer kritička analiza diskursa bi trebalo da uvek kao krajnji i najbitniji zadatak ima razotkrivanje odnosa moći. Ipak, bez obzira na ovu primedbu, knjiga Jerneja Mlekuža vredan je doprinos raščaravanju slovenačkog društva i zanimljivo štivo svakome ko se želi upoznati kako se od jedne naizgled nevažne gastronomske teme može doći do veoma ozbiljnih problema u jednom društvu i veoma ozbiljnog i hvale vrednog istraživačkog poduhvata.

Jovo Bakić